

INTERPRETACIJE IDENTITETA STARIH HRVATSKIH PISACA

Divna Mrdeža Antonina

U članku se **razmatra postupak naknadnoga ucjepljenja kolektivnog identiteta** književnoj baštini koja se u suvremenoj književnoj povijesti najčešće naziva starijom hrvatskom književnošću. **Raščlambom metodologije dvaju načina interpretiranja nacionalnog identiteta starih hrvatskih pisaca (među dijelom talijanskih kroatista, i u skupni srpskih književnih povjesničara)** opažaju se zanimljiva preklapanja u odabiru i demonstriranju argumentacije i u načinu izvođenja posve oprečnih zaključaka. **Članak ne pretendira na sveobuhvatnu prezentaciju svih glasova i mišljenja o pripadnosti starije hrvatske književnosti u književnoj povijesti,** nego se uglavnom zadržava na razmatranju odabranih (reprezentativnih) uzoraka: s jedne strane, uradaka talijanskog komparatista A. Cronie i njegovih istomišljenika i, s druge strane, beogradske filološke škole.

U prvom su dijelu članka predstavljena **polazišna načela interpretacije talijanske škole,** koja ponajprije talijanski jezik u književnosti istočne jadranske obale rabi kao legitimaciju identiteta, a potom i različite slojeve književnog djela dovodi u vezu s kolektivnim samoodređenjem pisca odnosno nacije. U drugom je dijelu članka prezentirano kako se pomoću istoga »dokaznog materijala«, izvedenog iz identičnog predmeta istraživanja, konstruira posve drukčiji identitet. **Raščlambom hipoteze, načina tumačenja dokaza i izvedbe zaključaka otkrivaju se jasne pretpostavke o načinu plasiranja geopolitičkih vizija** uspomoć metodologije povijesti

književnosti. Također, otkrivaju se i nijanse u postupcima kreiranja »zamišljene« i »izmišljene« nacionalne zajednice, premda se sa suprotstavljenim teorijama u ovom članku samo usputno i mjestimično uspoređuje interpretacija identiteta u hrvatskoj književnoj povijesti, jer se manifestirala, uglavnom, kao obrambena reakcija politički akceptiranoga stanja stvari još u 19. stoljeću.

1.

Korpus književnih djela, nastao od srednjovjekovlja do novovjekovlja, pisaca koji su stvarali u različitim regijama današnjega hrvatskog političkog prostora, kao i u teritorijalno, kulturno i vjerski bliskim susjednim regijama, posjeduje u hrvatskoj književnoj povijesti skupni naziv, koji, ako generaliziramo varijacije u imenovanju, glasi *starija hrvatska književnost*, a autori su, u skladu s tim, *stari pisci hrvatski*. Iz tog bi se naslova predmeta istraživanja hrvatske književne povijesti moglo zaključiti da je kolektivni identitet i korpusa i njegovih tvoraca neproblematična primordijalna danost. Ali tomu je tako uglavnom u nacionalnoj književnoj povijesti i u radovima većine suvremenih slavista, dok uz teritorijalni okvir hrvatske znanosti, na kojem se miješaju geopolitički interesi, pojedine povijesti književnosti koje se bave spomenutim korpusom posjeduju različita gledišta o nacionalnom identitetu predmeta zajedničkog im znanstvenog interesa. Rabe i različito nazivlje za književnost pisanu više stoljeća u regijama koje danas politički pripadaju Hrvatskoj. Primjerice, iz nasumce uzetih naslova studija koje se bave tim korpusom razvidno je atribuiranje različitim kolektivitetima: »Des relations culturelles italo-yougoslaves«¹, »I principali apprezzamenti dell'antica letteratura slava di Ragusa«², »Pogled na staru srpsko-dubrovačku književnost«³, »Cvetnik srpske slovesnosti«⁴, »Jedan

¹ Arturo Cronia, u: *Slavia*, Prag, XIV (1936.), str. 226–245.

² Isti, u: *L'Europa Orientale*, XIII (1933.), f. 11–12.

³ S. Vulović, govor prilikom proslavljanja stogodišnjice Ruđera Boškovića 1866. u Narodnom pozorištu u Beogradu.

⁴ Jovan Subotić, *Antologija srpske književnosti* (u kojoj je srpsku književnost podijelio na staru dubrovačku i noviju srpsku), Beč 1853.

srpski spev o Adonisu iz XVI. veka⁵, »Dubrovačke studije«⁶, »Povijest hrvatske književnosti«⁷, »Torquato Tasso e la letteratura croata«⁸.

Terminologija rabljena za identitet starije hrvatske književnosti, koja je predmet spomenutih (i mnogih drugih) rasprava, različito naslovljenih, otkriva vrlo širok semantički luk koji pokriva, ponajprije, regionalni kolektivitet /»dubrovačku književnost« ili pak »dubrovačko-dalmatinsku«, odnosno samo »dalmatinsku«/; potom, nacionalni kolektivitet /»hrvatski«/, pa /»srpski«/; te supranacionalni (državno-politički⁹) /»jugoslavenski«/; i, naposljetku, suprasupranacionalni /»slavenski«/ (prema jezičnoj i etničkoj srodnosti).

Da bismo obrazložili taj neobičan indeks imena za korpuse jedne književne tradicije, krenut ćemo od čvrsto uhvatljive niti koju se dovodi u vezu s identitetom – s njezinim jezičnim imenovanjem »odozdo«: kako je znano, spomenuti su stari pisci rabili različita pisma (glagoljicu, bosanicu i latinicu) i pisali na više jezika (najčešće hrvatskim i latinskim, potom talijanskim, ili primjerice, iako u manjoj mjeri, mađarskim i njemačkim). Višejezičnost pokazuje političko-povijesnu složenost i različitu konfiguraciju kulturne zbilje u regijama nastanka spominjane književnosti. Jezične okolnosti nastanka toga književnog korpusa objašnjavala su i neka od respektabilnih imena u književnoj povijesti, no često s vrlo oprečnih stajališta o identitetu kulture istočne jadranske obale. Problem latiniteta najmanje je diskutabilan jer je dobro objašnjen kao globalna pojava europske kulture – uporabe latinskoga kao nadnacionalnoga jezika.

U prvom ćemo se dijelu ovoga članka ponajprije dotaknuti polazišnih načela interpretacije talijanske jezične komponente u starijoj hrvatskoj književnosti, zato što se jezik rabi kao legitimacija identiteta u predmodernističkim teorijama identiteta, a potom i jeziku srodnim ulaznicama kolektivnog samoodređenja nacije. U

⁵ P. Kolendić, članak u *Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XXI, 1–2, Beograd 1955., str. 14–17.

⁶ S. Stipčević, Beograd 2004.

⁷ Većina povijesti književnosti iz pera hrvatskih književnih povjesničara nosi taj naziv.

⁸ F. Čale, Zagreb – Dubrovnik, *Most / The Bridge*, 1993.

⁹ Naziv »hrvatsko-srpski stari pisci« pojavljuje se vrlo često u talijanskih književnih povjesničara starije generacije 20. stoljeća (npr. A. Cronia, G. Maran, J. Marchiori), a označava zapravo metonimijsko imenovanje političkom oznakom za jezik koji je pokrивao različite književne jezike štokavskoga govornoga područja u granicama bivše Jugoslavije.

drugom ćemo dijelu članka nastojati pokazati kako se pomoću istoga i sličnog »dokaznog materijala« iz književne baštine pokušava kreirati posve drukčiji identitet istoj kulturnoj tradiciji. Prezentirat ćemo osnovna stajališta geopolitičkog ekspanzionizma uspomoc metodologije povijesti književnosti u talijanskih kroatista i srpskih književnih povjesničara. Razlikama između postupaka kreiranja »zamišljene« i »izmišljene« nacionalne zajednice¹⁰ u ovom se članku nećemo pozabaviti. Samo usputno i mjestimično sa spornim ćemo teorijama uspoređivati interpretacije identiteta u domaćoj književnoj povijesti, koje su nastajale kao obrambene reakcije na akceptirano stanje stvari.

1. 1.

Talijanska se komponenta u književnim djelima s ove strane Jadrana držala ili znakom pripadnosti takvih uradaka talijanskoj književnoj matici ili pak, slično uporabi latinskoga, jednim od izražajnih sredstava trojezične hrvatske književnosti u ranome novom vijeku. No, mišljenja nisu podijeljena jednostrano nacionalno, u skladu s »interesima« nacionalnih književnih povijesti o preuzimanju djela na talijanskom jeziku u jedan od korpusa nacionalne književnosti, nego nalazimo među jednima i drugima – talijanskim književnim povjesničarima i mnogim hrvatskima, pa i ostalima – zagovornika talijanskoga identiteta tog korpusa ali, s druge strane, i hrvatskoga njegova identiteta.¹¹

Izdvojit ćemo tek nekoliko tipova najčešće prisutnih mišljenja od 20. st. naovamo: npr. Đuro Körbler razumijeva spomenutu situaciju kao izdanak talijanske matice koji je uhvatio korijena na istočnoj obali: »Odavna je Dalmaciju poplavila talijanska kultura, pa je ondje i književnost u talijanskom jeziku rano uhvatila korijen živeći više vjekova uporedo s književnošću hrvatskom i latinskom«¹², a slično

¹⁰ Usp. o poimanju nacija npr. B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb 1990.

¹¹ Doduše, na talijanski se dio stvaralaštva domaća književna povijest vrlo malo osvrkala te bi se po nedostatku analiza moglo zaključiti da se hrvatska književna povijest prešutno odrekla tog segmenta književnosti, ali to pitanje i nije baš tako jednostavno kako se na prvi pogled čini.

¹² »Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka napose u Kotoru i Dubrovniku«, *Rad JAZU*, knj. 212, Zagreb 1916., str. 1–109.

je o starim piscima hrvatskim razmišljao i P. Skok, zamjerajući našoj književnosti srodnost s talijanskom i proglašavajući je asimilatorskom.¹³

Körblerova će studija zadobiti dimenziju izvanknjiževno-povijesnu, u mjeri koju joj njezin autor u prvom planu nije namijenio, afirmativnim prikazom Arriga Zinka, koji će opširno razlagati tezu o talijanstvu književnosti nastale u nekadašnjoj mletačkoj Dalmaciji tridesetak godina nakon svog prikaza Körblerove studije, u *Rivista Dalmatica*.¹⁴

Zink je samo jedan od talijanskih književnih povjesničara koji slično misle o identitetu književnosti s istočne jadranske obale. Npr. mnogo će više traga u književnoj povijesti ostaviti isticano, često i u različitim varijacijama, slično stajalište Artura Cronie, izazvavši reakcije i naše književne povijesti, premda, općenito govoreći, naša se književna povijest nije upuštala ni u velike polemike ni u znatnije pokušaje da teorijski sustavno i znanstveno, na temelju objektivnih, povijesno zasnovanih analiza raspravlja o talijanskoj komponenti hrvatske književnosti kao o svojem predmetu. Cronijina ćemo stajališta zasad ostaviti po strani jer nam je njegov rad indikativniji u prezentaciji načina kako se metodologija komparativne književne povijesti rabi u geopolitičke svrhe.

Neostrasčeno, s neutralnošću objektivna ocjenjivača i znanstveno utemeljeno, pojavu talijanskoga jezičnog izraza objašnjava Goleniščev-Kutuzov u knjizi koja uključuje neizostavnu kulturološku sliku predmeta, posvećenoj talijanskoj renesansi i slavenskim književnostima 15. i 16. stoljeća: uz poeziju na materinskom jeziku, u Dubrovniku se u to doba usporedo javljala i »književnost na talijanskom koja je služila kao most prema zapadnoj Europi« jer je to bilo vrijeme kad »talijanski, a ne latinski postaje jezik koji se općenito upotrebljava u obrazovanom društvu«¹⁵.

Posebice je zanimljivo da je meritorno znanstveno mišljenje o identitetu kulture ove strane obale napisano upravo talijanskim perom – Sante Graciotti u raspravi o trojezičnosti u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća najozbiljnije stvara ra-

¹³ »Studija (je) naše dubrovačko-dalmatinske literature identična sa studijom slaviziranja talijanske odnosno od neke mjere klasične literature na istočnoj obali Jadrana.« – »Držićev Plakir«, *Razprave V–VI*, Ljubljana 1930.

¹⁴ A. Zink, »Savino de Bobali Sordo«, *La rivista dalmatica*, XXV, Venezia, 1 (1953.), 2 (1954.); XXVI, 1-4 (1954–1955.).

¹⁵ I. N., Goleniščev-Kutuzov, »Il Rinascimento italiano e le letterature slave nei secoli XV e XVI«, prir. S. Graciotti i J. Křesálková, I, Milano 1973., str. 124–127 i d.

dikalan pomak u odnosu na pozicije nekih svojih talijanskih kolega: »Govoreći o višejezičnosti mi već pretpostavljamo različitu manifestaciju *iste* stvarnosti pa prema tome već u polasku rukavce raznog jezičnog izražavanja pripisujemo jednom te istom koritu iz kojega su potekli. (...) Kad govorimo o književnom plurilingvizmu u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća, implicitno odbacujemo historiografsku viziju koja je Dalmaciju u prošlosti smatrala nekom vrstom *no man's land*, gdje je raznim kulturama bilo omogućeno da se neovisno ukorijene i izraze. Tvrdimo naprotiv da je njezina makar kako složena duhovna stvarnost imala značajke jedinstvene cjeline; da su njezine kulturne sastavnice bile djelomično specifične i u odnosu na matice od kojih su se odvojile, a danasve da su te sastavnice bile uzajamno funkcionalne u stvaranju integriranog, iako mnogolikog, sustava vrijednosti...« Graciotti zaključuje da trojezičnost izražava »tri različita lica jedne te iste kulturne stvarnosti – analogno onome što se zbivalo u humanističkom bilingvizmu Evrope – a nikad tri genetički i dinamički disonantne kulturne stvarnosti«¹⁶. Graciotti svoje zapažanje ne vezuje samo uz talijanski jezični fenomen kod pisaca u Dalmaciji nego i uz fenomen latiniteta.

Jedan od najmarljivijih hrvatskih romanista, Frano Čale, sklon je čvršćoj vertikalnoj koheziji hrvatske kulture u prošlosti: drži da postoji specifična tematska narav djela na svakome od triju jezika, indikativnost njihova sadržaja, razlog njihove forme, etnička pripadnost autora, izvanknjiževna, psihološka, politička situacija, ali i jasna nit koja »ne prekidajući se, unatoč nepovoljnim uvjetima za sigurnija povezivanja s prirodnom maticom, književnu civilizaciju Dalmacije, izravno, u kontinuitetu duhovnog jedinstva, povezuju s hrvatskom kulturnom sviješću i poviješću u prošlosti i danas«¹⁷. Unatoč tome što Čale drži da je višejezičnost odlika starih hrvatskih pisaca slična bilingvizmu drugih europskih književnosti, njegovo ulaganje napora u prevođenje svjedoči i o potrebi da potpomogne i čvršću integraciju književnoga korpusa naših starih pisaca, napisanoga na talijanskom, u hrvatsku književnu kulturu.

¹⁶ S. Graciotti, »Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI–XVIII«, u zborniku *Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud*, prir. V. Branca i S. Graciotti, Firenze 1983., str. 321–346.

¹⁷ F. Čale, *Pjesme talijanke Saba Bobaljevića Glušca (Ljubavne i pastirske pjesme i satire plemenitoga gospodina Saba Bobaljevića Glušca, vlastelina dubovačkog)*, Predgovor, Zagreb 1988., str. 18.

Općenito, mišljenja književnih povjesničara u nas nisu jednoznačno ni odlučno prihvatila niti nedvosmisleno odbacila talijanski književni izraz u nacionalnom književnom korpusu¹⁸, ali ni tu se, kao ni u drugim sporenjima oko identiteta, nisu uzajamno suprotstavljala.

1.2.

Komponenta jezika pokazala se zagovarateljima talijanskog identiteta te književnosti nedostatnom za ulogu ideograma koji bi književnost s istočne jadranske obale dovoljno jasno uključio u talijansku književnu baštinu jer je, s jedne strane, samo formom dostajala kao labav argument u poliglotskoj kulturi europske književnosti, a s druge strane, i pod uvjetom transparentnog akceptiranja mogla je »pripojiti« samo uzak segment (djela na talijanskom jeziku) ovdašnje književne tradicije talijanskoj književnoj matici. To nije dostajalo dijelu književnih povjesničara koji su osim u jeziku i u mnogim drugim osobinama književnosti pisane i na hrvatskom jeziku vidjeli talijanski identitet. Jezik djela bio je samo ulaznica za preuzimanje cjelokupnoga legitimiteta sve književnosti nastale u Dalmaciji minulih stoljeća. Teritorijalna pripadnost dijelova istočne jadranske obale Serenissimi potkrepljivala je mogućnost da se i književnost na hrvatskom jeziku tumači kao izdanak talijanske književnosti.

Budući da je glavnina pisaca pripadala politički samostalnoj Dubrovačkoj Republici, a upotrebljavali su iste jezike i stvarali na sličnim poetičkim načelima kao i pisci duž obale, izvan granica dubrovačkoga područja, dogodilo se i dubrovačkoj književnosti da su je zagovornici talijanskoga kulturnog identiteta u punom korpusu uključili u osnovni tijek talijanske baštine. Primjerice, nije se samo petrarkističku poeziju hrvatskoga jezičnog izraza držalo izdankom talijanske književnosti nego i tzv. pjesme »na narodnu« u zborniku Nikše Ranjine.¹⁹ G. Maran u analizi motivike

¹⁸ Usp. npr. neodređenost stajališta i razmišljanja književnog povjesničara M. Kombola (u: *Povijest hrvatske književnosti do Preporoda*, Zagreb 1961.², str. 174–177), i lingvista D. Brozovića (»Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove mijene kao jezika hrvatske književnosti«, u zborniku *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, prir. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb 1978., str. 9–83).

¹⁹ Primjerice, Giovanni Maran u članku »Influssi italiani nelle 'Pjesme spjevane na narodnu' del 'Canzoniere raguseo' del 1507« (*Ricerche Slavistiche*, n. 4, Roma 1956.), drži da su neke pjesme nastale pod utjecajem talijanske narodne pjesme. Npr. uzor pjesmi »Ela,

narodne poezije dolazi do važnih književno-komparativnih zaključaka, ali kao da nije svjestan da je naslutio rješenje problema uočenih sličnosti među pjesmama talijanske i hrvatske tradicije, jer ga neznanstvenom gestom olako odbacuje u korist hipoteze da su izravni utjecaji išli preko Jadrana i vezivali dvije obale: »...potremmo ricordare altri motivi, che magari possano essere propri anche di altra poesia popolare europea, ma che per noi è molto significativo vederli tanto diffusi nella nostra poesia, sia popolare che dotta«²⁰.

Radikalizmom u stajalištima iznesenim u brojnim studijama, kojima zagovara izraziti tip ovisnosti hrvatske književnosti o talijanskoj, isticao se Arturo Cronia. Suodnos dviju kultura Cronia dovodi u izravnu vezu s mletačkom vladavinom u Dalmaciji: »(...) la suddetta letteratura serbo-croata è legittima e logica filiazione della letteratura italiana, di cui è copia o calco, riflesso ed echeggiatura evidente; detta letteratura è tipicamente adriatica e vive solo finché Venezia è la serenissima regina del 'mare nostrum'; di tutti coloro che poeti o verseggiatori slavi di Dalmazia dire si possono, non ce n'è uno che non tradisca prefigurazioni o ascendenze italiane (...) chi non conosce la letteratura italiana non può assolutamente capire come la letteratura serbo-croata l'abbia fatta sua o, ammettiamo, riespressa nella sua lingua«²¹.

dušo kokorušo« pronalazi u zbirci G. Ferrara, *Canti popolari di Ferrara...* (Ferrara 1877., str. 67) i u zbirci A. Gianandrea, *Canti popolari marchigiani* (Torino 1875., str. 27).

²⁰ Prema J. Ravlič, »Opća mjesta, a ne utjecaji«, *Umjetnost riječi*, II, 1958., str. 198. Znanstveno su neodržive teze Maranova »perspektivna plana« talijanskoj književnoj povijesti: »(...) nebi (se) moglo isključiti, da i druge lirske pjesme, koje je sabrao Vuk St. Karadžić u Dalmaciji, potječu od umjetne i narodne talijanske pjesme: time bi se otvorilo novo, zanimljivo poglavlje u proučavanju elemenata postanka i sadržaja srpskohrvatskog pjesništva«, što J. Ravlič u spomenutom osvrtu relativizira podsjećajući »da su o p ć a m j e s t a, a zato se tako i zovu, vlasništvo poezije svih naroda, pa ona nemaju nikakve veze s utjecajima. Prema tome, na njima nešto graditi, znači praviti rupu u moru«. Str. 200.

²¹ »La 'vexata quaestio' delle ascendenze italiane nell'antica letteratura serbo-croata di Dalmazia« u: *Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria*, Roma 1966., str. 245–259, o. str. 257. U različitim je prigodama Cronia iznosio slična mišljenja: »Kad je Venecija 1797. godine morala Dalmaciju prepustiti njezinoj sudbini, ta je književnost bila na izdisaju. Svršetak mletačke Dalmacije podudara se sa svršetkom te književnosti. Značajna podudarnost! (...) Istina je da je centar te književnosti bio Dubrovnik, istina je zatim da je Dubrovnik prije svega bio slobodna republika, koja nije sačinjavala dio Dalmacije, vezane s Venecijom. No, istina je s druge strane, da se ta književnost rađa, živi i umire u epohi mletačke vlasti, istina je također, da je ona vjerno ogledalo talijanskog života, koji u jedinstvenom kucaju sjedinjuje obje obale Jadrana u vremenu kad je Dalmacija samo ogranak, direktno produženje Italije, njena pogranična provincija. A najistinitije je da je ta slavenska književnost književnost talijanska! *Riflessi della simbiosi latino-slava di Dalmazia*, Venezia 1940.

Cronijine je sudove, ponavljane često u duljem vremenskom periodu, zdušno i neumorno pokušavao pobiti F. Švelec.²² Dobio je i podršku u kojoj se eksponirao i službeno stajalište »jugoslavenske« književne povijesti: primjerice, u pogledima koje su iskazivali R. Njeguš²³ i N. Stipčević²⁴. Reakcije na Cronijine geopolitičke zaključke dale su se uhvatiti u zamku ispolitiziranosti njegovih stajališta pa su se udaljile polemičnim tonovima od stvarnoga književno-povijesnog polja tako što su stari pisci postali samo povod za izražavanje geopolitičkih opredjeljenja i pseudopovijesnih interpretacija hrvatske kulturne povijesti.

U službu razmjene političkih loptica autori suprotstavljenih strana uključili su pristupe književnoj baštini različitih škola: od onih koje književnost promatraju kao zrcalni odraz stvarnosti, socijalne i osobne, do književnih povjesničara koji se zaklinju u estetski sud i književnu umjetninu.

Dakle, osim jezikom, kolektivni se identitet starije književnosti demonstrirao i internim, književnim razlozima, usko književnim argumentima utemeljenim na odnosu talijanske književne produkcije i njezinih imitatora: žanrovskim podudarnostima, motivikom, likovima, tematikom, posvemašnjim oponašanjem uzora (plagijatorstvom). Tako, na primjeru komedijografije Marina Držića Arturo Cronia pokušava demonstrirati kako tipološka istovjetnost jamči posvemašnju ovisnost hrvatske književnosti o talijanskoj: »(...) quali sono i tipi (l'intreccio nella commedia cinquecentesca, come s'è detto, non ha importanza) ragusei del Darsa che prima non siamo stati scelti, rappresentati e consacrati nel teatro italiano. Da chi, come e perché (direbbero i neolinguisti) il Darsa ha imparata a dare colorito locale alle proprie opere?«²⁵

²² Švelec je sustavno pokušavao dokazati neznanstvenost Cronijinih teza, v. npr.: »Talijanski 'experti' o našoj starijoj književnosti«, *Studentski list*, Zagreb, 23. IV. 1952.; »Proučavanje Držićeva dramskog stvaralaštva«, *Pogledi*, 5, 1953., str. 329–339; »Neke misli o Držićevoj noveli od Stanca«, *Republika*, X (1954.), br. 7–8, str. 638–641; »Problem odnosa Držićeva teatra prema talijanskoj književnosti«, *Zadarska revija*, VII/1958., 1, str. 1–13; *Isto*, 2, str. 111–125; »Neki problemi u proučavanju starije hrvatske književnosti«, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Razdio lingvističko-filološki, 1956.–57., Zadar 1958., str. 85–95. Ili: »Držićeva 'Mande' prema talijanskoj književnosti« u: *Radovi Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Zadar 1963., str. 347–367.

²³ V. npr. članak »Povodom jedne loše knjige«, *Borba*, Beograd, 4. III. 1956.

²⁴ Usp. »O jednom autoru i jednoj knjizi«, *Politika*, Beograd, 12. IV. 1957.

²⁵ »La 'vexata quaestio' ...«, str. 248.

Cronia negira svaku notu autentične vrijednosti hrvatskih ranonovovjekovnih pisaca, izbjegavajući govor o zajedništvu kultura dviju jadranskih obala, prilikama društvenog života naše strane obale, paralelnim pojavama u književnosti, a uporište pronalazi u apstraktnim komparatističkim stajalištima koja mu nužno nameću visoke estetske sudove i disproporcionalne ocjene književnih djela.

Politički diskurs uranja u polemikama u književnopovijesnu metodologiju ne zapažajući partikularnost vlastitih spoznajnih dosega, kao ni temporalnu ograničenost primjene: »Il dialogo si complica maledettamente quando si procede sulle zone minate degli 'influssi letterari'. Di fronte alla poesia Ungaretti direbbe 'invocata a modello', di fronte a idoli o miti storiografici e a numi tutelari che agiscono in vario modo e su larga scala, stride più che mai la confusione fra 'critica storica' e 'giudizio estetico' (fra 'Kunst' e 'Kulturgeschichte' o fra letteratura creativa e letteratura riflessa), nel distinguere le fonti diciamo esterne da quelle interne, gli influssi diretti, particolari, attivi da quelli indiretti 'comuni' (secondo A. Gide) e passivi, nel fissare il nucleo primitivo delle convenzioni tematiche e delle convenzioni del linguaggio, nell'ipotizzare la capacità di resa poetica e la spiritualizzazione d'ogni fatto materiale. Qui, sì – e ce lo insegna la storia della letteratura comparata – facile è il beneficio del dubbio nel processo alla cosiddetta originalità dei singoli scrittori. Qui, sì, per quanto divina possa essere l'ansia della verità, sono umane e fragili le forze per poterla pienamente raggiungere e forte si fa il senso di responsabilità di chi deve giudicare quelli che (i poeti cioè delle passate stagioni) non hanno più voce per difendersi.«²⁶

Cronijino ekspliciranje teorijske pozadine vlastita književnopovijesnoga pristupa pokušava priskrbiti opravdanje jednom posve političkom uzviku: »A najistinitije je da je ta slavenska književnost književnost talijanska!«

Pozivanje na znanstvene metode podrazumijevalo je u pojedinim slučajevima i zlorabljenje znanstvenih spoznaja nekih filoloških škola u dnevnopolitičke svrhe, i to generacije filologa koji nisu imali na umu interes za političku dimenziju identiteta književnosti istočne jadranske obale. Na Cronijino prizivanje potporna u radu hrvatskih filologa i književnih povjesničara koji su se služili komparativnom metodologijom (Jagić, Skok, Košuta, Kadić, Torbarina), neki su se od njih i oglasili jasnim suzbijanjem tutorstva i politizacije vlastitih znanstvenih rezultata, odnosno

²⁶ »La 'vexata quaestio'...«, str. 255.

ograđivali su se od političke nadgradnje na vlastitim stečevinama komparativne metodologije, dok se većina nije ozbiljno obazirala na politički regresivno patronatstvo nad književnom baštinom istočne jadranske obale. Primjerice, pišući o talijanskim kanconijerima S. Bobaljevića, M. Monaldija, J. Bizantija, L. Paskalića, u članku »Naši prilozi evropskom petrarkizmu«, J. Torbarina brani hrvatski identitet starih pjesnika i inkorporiranost njihovih talijanskih kanconijera u hrvatsku književnost. Pobija, također, i Zinkovo tumačenje samoidentiteta nekih hrvatskih starih pisaca.²⁷

U pokušaju otklanjanja teze o ovisnosti hrvatskih starih pisaca o talijanskoj književnosti, to jest obrane samosvojnosti književne tradicije s ove jadranske obale, nanesena je i određena šteta samoj književnoj povijesti, zbog spoznajnih rezultata dobivenih metodama kojima se tragalo za originalnošću starih pisaca²⁸, kao i zbog toga što se umjesto znanstvene kulturološke slike povijesnih razdoblja cjelokupna hrvatska književna povijest u velikoj mjeri romantizirala. Nacionalna pripadnost naših starih pisaca prikazana je u obliku jasne kohezivne vertikalne predmodernističke shvaćene političke osviještenosti.

Među dijelom domaćih književnih povjesničara pojavio se zazor od komparativističkih metoda proučavanja književnosti zbog nemogućnosti hladnokrvnog akceptiranja rezultata pozitivističkih potraga za uzorima i utjecajima. Dokazi o brojnim književnim utjecajima držali su se više štetnima nego korisnima upravo zbog toga što je njima »mahao« dio talijanskih književnih povjesničara koji su pokušavali integrirati književni korpus istočne jadranske obale u talijansku književnu maticu. Da bi demonstrirala što veću neovisnost starih hrvatskih pisaca,

²⁷ »Naš prilog evropskom petrarkizmu«, *Forum*, 4–5, Zagreb 1974.

²⁸ Npr. F. Švelec pita se i odgovara o metodi prve spomenute skupine: »U čemu su metodološke slabosti navedenih Držićevih interpretatora? U prvom redu svi ti literarni historici ostaju uglavnom na terenu knjiških poređenja, na terenu istraživanja fabularnih sličnosti, a to znači odvajanje književnih manifestacija od tla, na kome su nikle. Stoga u radovima o Držiću vrve talijanska i latinska književna imena, a veoma se malo govori o tome, što je o r i g i n a l n o Držićevo« (*N. d.* 332). Ili, na drugom mjestu: »...polaznu točku ipak sačinjava tekst, pa već kod njegova proučavanja dolazi u obzir i biografija, i društvene prilike, i odnos djela prema domaćoj i stranoj literaturi, i stvaralačke karakteristike, jer sam tekst i jest ona zagonetna sfinga...« (*Isto*, str. 330.); pokušava se staviti jasna prekretnica u pristupu starim piscima: »Dosadašnje proučavanje odnosa Držićevih drama prema talijanskoj književnosti pokazuje nam, što je Držić u Italiji naučio; dalje istraživanja treba da pokažu, što je samostalno stvorio.« (*Isto*, str. 338.)

naša je književna povijest spornom književnom korpusu sve više pristupala kao zatvorenoj samostalnoj jedinki, interpretirajući je kao skladan organizam koji funkcionira kao jedan sustav unutar regija koje su pripadale različitim političkim jedinicama. Takvi su rezultati trebali romantičarskom podrazumijevanju gotovo prave »nacionalne kulturne strategije« starih pisaca. Čitavoj plejadi filologa (M. Šrepelu, A. Živaljeviću, P. Skoku, P. Popoviću i nešto manje Mileru, Jagiću, Rešetaru, te Košuti), koji su dobro poznavali mediteranski kulturni krug, u kojem je nikla i naša književnost, predbacivalo se zanemarivanje teksta. Metodologija koja je zagovarala svetost teksta, a reducirala je književni kontekst, u vlastitom je metodološkom izboru pronalazila zakrilje ne samo od književnoga nego i od političkog konteksta u kojem se predmet spora ugrađivao u vlastiti kulturni identitet poradi geopolitičke zaštite (vlastitog teritorija).

S druge strane, književno-povijesna škola, koja je zagovarala kontekst pozitivističkog proučavanja uzora i utjecaja, korisne rezultate svojih i tuđih proučavanja rabila je u korist opravdanja aspiracija na izgubljeni teritorij, čemu je kao potkrepa morala poslužiti istovjetnost identiteta kulturne prošlosti obiju jadranskih obala.

I u priložima koji su spoznajno iznimni prinos europskom i hrvatskom petrarkizmu nalazimo romantiziranih stajališta izrečenih u obranu nacionalne transverzale i vertikale. Doduše, visina obrambenoga zida ponekad je malo prenaplašena, ali u kontekstu življenja koje je nametalo dugu izloženost frustracijama od neprepoznavanja i neprihvatanja vlastite drukčijosti od drugih postojanje obrambenoga zida shvatljivo je.²⁹ Mnogi plodotvorni romanisti i komparatisti, u generaciji književnih povjesničara koja stvara od šezdesetih godina 20. stoljeća naovamo, inzistiraju na vidljivoj povezanosti hrvatske kulture u stoljećima življenja u multietničkim državnim zajednicama.

Primjerice, Mirko Tomasović uz centripetalnost petrarkizma, kojim je u većoj ili manjoj mjeri obuhvaćena Europa, ističe i unutrašnju kohezivnu snagu domaće varijante južnohrvatskoga petrarkizma: »Spoznaja da je petrarkistička škola ili manira bila rasprostranjena diljem svih južnohrvatskih gradskih središta, poka-

²⁹ Izvlačenje obrambenog zida u svrhu političke obrane nacionalnog identiteta književne baštine razvidno je, primjerice, i u Tomasovićevim pobijanjima romanizacije identiteta hrvatske književne baštine koju joj podaruje G. Scotti.

zatelj je povezanosti, međuosvisnosti i jedinstvenosti književnosti, što se na tim prostorima razvijala i konstituirala u razdoblju kad su 'pučki' govori prerastali u nacionalne jezike.«³⁰

1.3.

Tumačenje identiteta starih pisaca kao romanskoga, čemu kao argument služi uporaba talijanskoga jezika u književnosti, samo je dio pojave »darivanja« identiteta pripadnicima susjednoga kolektiviteta s kojim postoje dodirne kulturne točke. Primjerice, nerijetko se u nacionalnoj talijanskoj povijesti uporaba talijanskoga jezika vezuje uz identitet i drugih uglednika rođenih na prostorima današnje Hrvatske, koji su bili državljani Republike Venecije. Polifonija u razmišljanjima oko identiteta velikana kao što su, primjerice, Faust Vrančić i Ruđer Bošković obično se nešto jače reaktivira prilikom priređivanja za tisak njihovih djela, budući da autori predgovora ne preskaču problem pripadnosti velikana čije životno djelo predstavljaju. Razumljivo je da se potreba uključivanja povijesne ličnosti u vlastiti kolektivitet, kao samorazumljiva danost (bez obzira na to o čijem je nacionalnom kolektivitetu riječ), redovito manifestira kao želja za ugrađivanjem što snažnijih kulturnih stupova (svjedočanstava o jakoj civilizaciji tijekom povijesti), da bi se iznijela što uvjerljivija potvrda o snazi doprinosa vlastitoga kolektiviteta razvojnim procesima ljudske civilizacije uopće. U posezanju za uglednikovim identitetom, kao opravdanje služi bilo koji od elemenata kojim se dokazuje identitet (etničko podrijetlo, mjesto rođenja, državljanstvo, samospoznaja identiteta, dulji boravak ili rezultati rada postignuti u određenoj sredini, jezik kojim je rad prezentiran, identitet koji se u inozemstvu darivao jedinki zbog sredine u kojoj stvara).

Primjerice, svrsi preuzimanja pokroviteljstva nad identitetom subjekta, čak i bez obzira na njezino samoidentificiranje, poslužit će primjer tumačenja identiteta Fausta Vrančića. Vrančićeve *Machinae Novae* izišle su u ediciji »Classici italiani del pensiero scientifico«. Razvidno je da već sam naslov edicije (Classici italiani) razumijeva Vrančićevu pripadnost talijanskoj znanosti, kao što se to podrazumi-

³⁰ »Predgovor (Glose o hrvatskom petrarkizmu)« u: *Vila Lovorka*, Split 2004., str. 6.

jeva i u predgovoru Umberta Fortija.³¹ Čak i pod pretpostavkom da svi elementi koje smo naveli kao ključne u legitimaciji identiteta dokazuju Vrančićev romanski identitet, metodološki gledano, zanimljivo je što se ne pridaje važnost samoidentifikaciji autora, a koja je u Vrančićevu slučaju i eksplicitna i opetovana izriječkom i postupcima (govorom o materinskom jeziku u predgovoru svog peterojezičnog rječnika; tužnjem na status materinskog jezika i zagovaranjem njegovog purizma³²; izričitom željom da bude pokopan u svom rodnom Prviću, otočiću šibenskoga arhipelaga). To što je u Fortijevu izdanju najvažnijega Vrančićeva djela autorovo isticanje vlastite kolektivne pripadnosti prešućeno, a prezentirana je samo ciljana argumentacija, otkriva instrumentalizaciju i ideologizaciju identiteta, a ne način izvođenja znanstveno meritornih dokaza.³³

Vrančićev »slučaj«³⁴ podsjeća na to da je i talijanski jezik (poput latinskoga) funkcionirao kao kulturna prenosnica ne samo u književnoj zajednici nego i u ostalim djelatnostima, npr., u historiografskoj ili pak znanstvenoj literaturi, što nije sporadična pojava, jer se uglavnom ne piše na materinskom jeziku, perifernom u europskome kulturnom krugu, nego na jezicima kojima se uključuje u zajedničke kulturne tokove.

³¹ Bibliografija o Vrančićevu životu i djelu, koju donosi Forti, ne sadrži priloge hrvatskih istraživača. Doduše, navodi Francesca Savorgnana zbog toga što je svojedobno upozorio na postojanje autora koji Vrančića ne drže Talijanom. Zanimljivo je da su spomenuti među svojateljima samo pripadnici kolektiviteta koji posjeduju ili su posjedovali državno-politički legitimitet (u vrijeme izlaska Fortijeve knjige – 1968. – Hrvatska nije imala državni legitimitet nego Jugoslavija), pa se tu našao pokojni autor njemački ili ugarski koji je pokušavao negirati Vrančićevo talijanstvo, ali nema nijednog hrvatskog autora.

³² U predgovoru *Životi nekoliko izabranih divic* Vrančić jasno jadikuje nad čistoćom materinskog jezika: »(...) da ovi naš jezik kojim se sada u našoj zemlji govori, kruto jest s italijanskimi smućen.«

³³ Reakcija na tretiranje Vrančićeva identiteta izišla iz pera Rafe Bogišića, premda romantičarski poima identitet, lišena je polemičkoga naboja: »Naime, da kojim slučajem danas već i ne postoji hrvatski narod i njegova suvremena narodna i kulturna emancipacija, odnosno da ne postoje uvjeti da taj narod sebe kao tisućgodišnji živi subjekt i danas ostvaruje, doživljuje i očituje ne može zanijekati da je taj narod postojao i da je svestrano egzistirajući od doseljenja do danas taj subjekt imao i živio svoju vlastitu kulturu pa unatoč nimalo povoljnim uvjetima dao svoj značajni, osobni i naglašeno svojevrsni prilog širim okvirima kulture Mediterana, Evrope i Svijeta«, *Kritika*, 20, 1971., str. 851–855.

³⁴ S različitim tumačenjima identiteta i Ruđera Boškovića, da spomenemo samo najveće, domaća historiografija znanosti također povremeno vodi istu bitku, a argumentacija za kojom posežu zainteresirane strane nije zanemariva ni u jednom slučaju.

2.

Već se iz talijansko-hrvatske aporije oko identiteta hrvatske književne tradicije naslućuje da je predmet istraživanja često tretiran kao ideologem, a u nastavku članka, gdje ćemo se pozabaviti srpsko-hrvatskom aporijom, suočit ćemo se s još jednim načinom modeliranja ideologema, koji ćemo predstaviti raščlambom metodologije procesa stvaranja samospoznaje u srpskoj književnoj povijesti.

Nejedinstvenost stajališta u književnoj povijesti s ove i s one obale prouzročila je, s jedne strane, povijesna okolnost da je hrvatski etnikum – nosilac te književnosti – bio konstitutivna sastavnica nekoliko multietničkih državnih zajednica u vrijeme stvaranja vlastitih kulturnih matrica, a članovi jedne od tih zajednica (bivše Mletačke Republike) drže da kulturni identitet posjeduje znak jednakosti s državno-političkim identitetom. No, to je polifona svirka na temu identiteta koju izvodi orkestar na prvom katu usred multikulturalnosti prije propasti Serenissime, a na drugom katu multikulturalnosti, protegnutom i do novovjekovlja, smjestio se orkestar u novom, proširenom sastavu, čiji stalni članovi osjećaju potrebu uskladiti i zasvirati glasnije dio kompozicije sa stalnim članovima orkestra s prvoga kata. Nervoza tonova koja je uslijedila, pojačavanje i brojčano smanjivanje orkestra, dio je turbulentnoga procesa politizacije nacionalnoga identiteta u 19. stoljeću, kada je hrvatski narod sukreator stvaranja nove, romantičarski zamišljene južnoslavenske zajednice, koja se (u drugom desetljeću 20. stoljeća) većim dijelom i politički realizirala. Taj će dio povijesne stvarnosti unijeti novu problematiku glede imenovanja (i diobe) kulturnog identiteta stvorenog u razdobljima dalje prošlosti, prije novoga vijeka, jer je to ujedno vrijeme intenzivnijeg razvoja hrvatske povijesti književnosti, koje istražuje vlastitu tradiciju. No, broj članova koji su se držali nasljedovateljima tradicije povećao se zahvaljujući činjenici što se pluralnost imenovanja za identitet hrvatskoga etnikuma upotrebljavala vrlo inherentno i teritorijalno difuzno. Na ideji romantičarske iluzije o bratskom južnoslavenskom zajedništvu osnovana je južnoslavenska državno-politička zajednica, koja je romantičarsko djelovanje jednakosti kolektiviteta zamijenila imperijalističkim principima i pothranjivanjem stvaranja zajednice novog supraidentiteta.

Kako smo vidjeli, teorija fuzije identiteta starih hrvatskih pisaca u okviru romanskoga identiteta kao temeljnu polazišnu točku ističe jezik, identičnu kulturu,

umjetničke poetike i tematiku književnih djela unutar granica nekadašnje Mletačke Republike i bliskih joj područja uz granicu. Zanimljivo je da i srpski kroatisti u argumentaciju uvrštavaju predmodernističke konstitutivne elemente nacije: kao prvo, jezične dokaze; kao drugo, zajednička kulturna obilježja književnosti istočne jadranske obale s istočnim, slavenskim susjedstvom; kao treće, odnos prema povijesnoj stvarnosti na planu tematike književnih djela; te, naposljetku, kolektivno samoodređenje književnika.

Na prvi pogled začuđuje da se argumentacija za potrebe stvaranja talijanskoga i srpskog (ili jugoslavenskog) identiteta gotovo preklapa. A riječ je o dva identiteta koji niti su srodni niti su kulturno slični. Možda se objašnjenje zagonetke može pronaći u činjenici da se identitet pokušava udijeliti »odozgo«, prema mapi sistema geopolitičkih planova od 19. st. naovamo.³⁵

Već i prije procesa cijepanja starih političkih zajednica³⁶ na južnoslavenskom prostoru pokazuje se zamjetljiva sklonost kretanja prema nacionalnoj identifikaciji. Identitet se uspostavljao i snažio na različite načine, a nama je ovdje zanimljivo da je identitet deterministički utkivao u jastvo i genealogiju kolektiviteta: da bi se učvrstio legitimitet zajednice, među ostalim se povijesnim vrijednosnicama istakao književni korpus starih pisaca s kojim je valjalo uspostaviti kontinuitet.

2.1.

Ponajprije je u tom pogledu u »zamišljenu zajednicu«³⁷ bilo važno uključiti dugo stoljeća politički samostalnu Dubrovačku Republiku i izvršiti razmjenu: ponuditi joj zajednički, teritorijalno širi slavenski identitet »odozgo«, a ugraditi u identitet nadnacionalnoga slavenskog kolektiviteta, ili pak vlastitih nacija, zlatne vjekove njezine književnosti. Plodno tlo stvaranju službenog političkog identiteta činio je strah od nepripadanja što je egzistirao među populansom Dubrovačke Republike nakon gubitka političke samostalnosti početkom 19. stoljeća i brze

³⁵ Bivanje nacijom »odozgo« usp.: Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians*, Polity Press, 1984., str. 7.

³⁶ Nacionalna se identifikacija pokazala zamamnom Hrvatima u 19. stoljeću, koji su u vrijeme povijesnih previranja živjeli na teritoriju razdijeljenom između Habsburške Monarhije, Italije i, kraće vrijeme, Francuske.

³⁷ Tako naciju naziva Benedict Anderson.

smjene multietničkih državno-političkih protektorata (naime, nepripadanje nije samo individualni strah nego se može prenijeti i na zajednicu).³⁸

Ilirski pokret, odnosno Hrvatski narodni preporod, našao je zdušne sljedbenike među inteligencijom i širim slojevima dubrovačkog područja, što je pomoglo da se višestoljetni kulturni identitet, srodan kulturi ostalih južnohrvatskih dijelova, ne samo ucijepi, poslije prosvjetiteljstva, u kontinuitet devetnaestostoljetne kulture, nego je vrlo uspješno promoviran u krunski dokaz kontinuiteta nacionalno-političkog programa. Što se tiče identiteta književnosti ostalih primorskih područja (izvan Dubrovačke Republike), koja su posjedovala poetički, tematski i izričajem sličnu književnost, dogodilo se da i ta književnost izvan granica Dubrovačke Republike redovito biva deklarirana istim identitetom. Kulturni identitet te najsnažnije regije bio je dovoljno snažan receptor da mu se analogijom slične kulturne situacije jednostavno pridruže susjedne regije, što se naknadno prema metonimijskom načelu, premda ne vrlo eksplicitno, u povijesti književnosti i podrazumijevalo (u talijanskih, srpskih i hrvatskih književnih povjesničara). Književnost Dubrovnika i Dalmacije ozbiljno je prihvaćena i ostala nasljeđem hrvatske književnosti, ne toliko zbog uspješno izvedena »preotimanja« toga kulturnog blaga ostalim pretendentima, nego zbog različitih čimbenika unutar povijesnih procesa koji su djelovali i »odozdo« i »odozgo«.

Zanimljivo je i da proučavatelji srpske kulturne povijesti vide također recepciju starih hrvatskih pisaca (imenovanih različitim nazivima regionalne pripadnosti) u devetnaestostoljetnoj srpskoj književnosti, s jedne strane kao kontinuitet vlastite nacionalne književnosti ili pak, s druge strane, drže da je baš taj kontinuitet izostao i time prouzročio osnovni problem u kasnijem kolektivnom određivanju stare književnosti današnjega južnohrvatskoga prostora.

Primjerice, M. Pantić³⁹ vidi snažan utjecaj dubrovačke književnosti na srpsku:

³⁸ Usp. npr. Slavoj Žižek, analizu fantazmi »nacionalnog« slovenstva (*Slovinci in nezavedno*, DZS, Ljubljana 1984.).

³⁹ M. Pantić je vodeći književni povjesničar beogradske filološke škole, a dio vlastitog istraživanja obilježio je potrebom da književnost dubrovačkih pisaca označi kao onu koja je »barem podjednako i hrvatska i srpska, ako ne posve srpska«. U tjedniku *Vreme*, od 19. prosinca 1994., objašnjavajući pokretanje nove edicije »Književna baština starog Dubrovnika«, sažima vlastito viđenje identiteta i kulture starih hrvatskih pisaca i daje pregled rezultata takvih viđenja u beogradskoj filološkoj školi.

»Uopšte nije tačno da dubrovačka književnost nije prihvaćena od srpskih, a jeste od hrvatskih pisaca.«⁴⁰

No, Svetlana Stipčević, premda gorljiva zagovornica srpskog identiteta dubrovačke književnosti, poput većine književnih povjesničara drži da je ključna spona, važna u integraciji identiteta, u novijoj srpskoj književnosti izostala, iz čega proizlazi da je starija dubrovačka književnost svojevrsni cerviks ugasle srpske kulture (srpskog naroda u Hrvatskoj), koji grijehom propusta nije uključen u legitimnu srpsku kulturu: »U vreme stvaranja srpske nacionalne države, srpska književna elita neće svoje korene i oslonce tražiti i naći u staroj dubrovačkoj književnosti, kao što će to učiniti Hrvati, u doba Ilirizma. Čini nam se da je takva verska i svaka druga isključivost nama samo naškodila, a škodi nam i danas. Time smo se odrekli svih Srba katolika u Dalmaciji i Dubrovniku, a samim tim i njihove književnosti i kulture. Danas, kada je srpski narod u Hrvatskoj pred konačnim nestankom u krajevima u kojima je vekovima živeo, mislimo da je više nego ikada naša dužnost da književno nasleđe njihovih predaka uključimo u našu zajedničku srpsku kulturnu tradiciju.«⁴¹

Iz njezina se razmišljanja može također posredno izvesti zaključak o svojevrsnom kuriozumu: da dubrovačka književnost, koja nije umrla propašću Dubrovačke Republike, svoj kolektivni identitet uvjetuje vezom s vremenskim granicama vlastitoga državno-političkog legitimiteta i da se dijeli na srpsku (stariju) i hrvatsku (noviju) književnost, s tim da i S. Stipčević, kao i M. Pantić, najuvjerljivijim dokazima o srpskom identitetu Dubrovnika drži deklarativna samoodređenja određenog broja

⁴⁰ Pantić razlaže tvrdnju: »Od Vukovih dana je dubrovačka književnost uticala na srpsku. Vuk je uveo slovo H kad je video da ga Dubrovčani upotrebljavaju. Pre boravka u Dubrovniku pisao je 'đevojka', a u Dubrovniku govore djevojka, uveo je Dj. Isto je uveo Tj umesto ć, 'potjera', a ne 'počera'. Kad biste izvadili iz 'Srpskog rječnika' one reči, njegove napomene, objašnjenja i opise koje je uneo posle boravka u Dubrovniku, mnogo bi tanji bio Rječnik. Njegošev 'Crnogorac svemogućem bogu' izraz je lektire Gundulićeve pesme 'Od veličanstva božijeh'. U 'Šćepanu malom' i 'Gorskom vijencu' nalaze se refleksi dubrovačke književnosti. Branko Radičević je u 'Đačkom rastanku' slavio Dubrovčane, i bio na neki način pod njihovim uticajem. Jovan Ilić je pisao pod uticajem dubrovačkih pesnika. Ljubomir Nenadović u 'Pismima iz Italije' opisuje da je Njegoš, kada je bio u Pompeju, spontano počeo da recituje Gundulićeve stihove o prolaznosti ljudske slave. Miloš Crnjanski je napisao dramu o Gunduliću koja je iščezla iz njegove zaostavštine.« *Vreme*, 19. XII. 1994., str. 41.

⁴¹ »Uvodna reč« u: *Dubrovačke studije*, Beograd 2004., str. 11.

intelektualaca u 19. stoljeću, u kojem je bivša Republika promijenila vlast dviju multinacionalnih državno-političkih zajednica (francuske i austro-ugarske).

Znakovitim se također za pristup reinterpetaciji nacionalnoga identiteta nekadanje kulture današnjega hrvatskog kolektiviteta doima proces fiktivnoga stvaranja kontinuiteta u djelima srpskih književnih povjesničara, a pomoću same povijesti interpretacija o pripadnosti starijih hrvatskih pisaca. Naime, ideja srpskog identiteta u starijih hrvatskih pisaca ne podupire se u nužnoj mjeri potrebnom argumentacijom izvedenom iz samog predmeta nego dokazom o duljini trajanja ideje o srpskom identitetu hrvatske ranonovovjekovne i prvih pisaca novovjekovne književnosti: od Jefte Popovića, koji 1827. izdaje ćirilčnoga *Osmana*, preko Jovana Subotića, Svetislava Vulovića, Stojana Novakovića, Dragana Jeremića, Petra Kolendića, Jorja Tadića, Pavla Popovića, Jovana Živanovića, Aleksandra Belića, ili npr. pisca Miloša Crnjanskog, do najnovijih srpskih književnih povjesničara koji izbjegavanjem uporabe identiteta starih pisaca dosljedno inzistiraju na lokalnim odrednicama njihove pripadnosti, bez objašnjenja je li riječ o pojmu subordiniranom današnjem hrvatskom identitetu. S ljestvice ideoloških vizionara vlastite kulturne prošlosti u književnim povijestima – od pobrojene skupine koja odčitava kontinuitet srpske kolektivne identifikacije populusa na području Dubrovnika – M. Pantić izostavlja Jovana Skerlića i Jovana Deretića, zamjerajući im isključenje dubrovačkih i dalmatinskih pisaca iz korpusa srpske književnosti.

S druge strane, spomen hrvatske komponente u samoodređenju dubrovačke književnosti izbjegnuto je usmjeravanjem teme na otkrivanje ideoloških pritisaka i nametanja hrvatstva, a o kulturnim i književnim vezama, poetici istovjetnoj susjednim komunama i mediteranskom krugu, apologiziranju književne baštine u hrvatsko preporodno vrijeme, utkivanju poetičkih, metričkih, jezičnih dosega u integralan identitet, ili tematiziranju prošlosti, nema spomena.

2.2.

Kako smo već spomenuli, najeksponiranije sredstvo i argument za opravdanje konekcije obama je nacionalnim kolektivitetima bio štokavski jezik Dubrovnika.⁴²

⁴² Općenito su se lingvistička proučavanja povijesnog jezika Dubrovačke Republike kretala u dva pravca. Prvi je zacrtao Marcel Kušar tvrdnjama da su stari Dubrovčani bili čakavci (usp. npr. »Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu«, Program

U tom pogledu zanimljivom interpretacijom identiteta hrvatskih starih pisaca istaknula se i beogradska filološka škola. Tako M. Pantić sažima problematiku identiteta dubrovačkih pisaca: »Dubrovčani su o sebi govorili da su dubrovačke nacije, a osjećali su da pripadaju Slovenima koji govore isti jezik u različitim dijalektima.« Dodaje: »Svoj jezik nazivali su dubrovački ili naški, a često i srpski.« Pantić spominje »na desetine hiljada dokumenta« u kojima Dubrovčani svoj jezik nazivaju srpskim, koje je, navodno, prikupio Petar Kolendić. Prema logici demonstriranja snage dokaza, moglo bi se očekivati da se iskaz potkrepljuje uvjerljivijim dokazima od rečenice »Zdur, opštinski stražar, 1638. godine je odluku Veća o suzbijanju suvišnih troškova izvikivao 'u srpskom jeziku radi većeg razumevanja'«. Ili, pak »Marin Držić kaže u jednom pismu da je Herceg-Novi u Srbiji, a među likovima iz njegovih komedija ima ljudi iz Novog brda i pravoslavnih iz Hercegovine«. ⁴³ Nedovoljna je uvjerljivost iskaza istrnutog iz konteksta (u prvom dokazu), a tumačenje pak odabira svijeta likova u komediji izvan njihove komičke funkcije (u drugom citatu) bitno zaostaje uvjerljivošću, primjerice, za citatima stajališta starih hrvatskih pisaca rabljenih u demonstriranju dokaza o hrvatskom identitetu Dubrovčana. Npr. M. Vetranović 1539. želi Hektoroviću slavu u jednoj poslanici: »po svietu daleče, a navlaš, kud jezik hrvatski prohodi«. Implicitno objašnjenje čiji je jezik taj hrvatski nalazi se u tvrdnji da su Hektorovićeve pjesme »vjekušte zrcalo jezika našega«, a navlastito kad D. Zlatarić uz svoje prijevode (*Elektre* i *Aminte*) objašnjava da su »iz veće tugieh iesika u Harvackij islozene«; ili u prijekoru Dubrovčanima M. Bruerevića (s početka 19. stoljeća): »S Pivnice jer svatko do glasovita Pregata / slavne bi se lako hrvatske odreko starine?«

Zanimljivo je, zbog definiranja metode interpretacije, usporediti što o postojanju hrvatskoga imena za jezik u dokumentima kaže M. Pantić: »Ima i hrvatske tradicije. U starom Dubrovniku bilo je i hrvatskog imena kao oznake za jezik, ali u iščezavajućoj manjini.« ⁴⁴

Također, u radovima srpskih kroatista nema podataka o djelovanju Dubrovčana u skladu s početnim težnjama ilirskoga pokreta na stvaranju jedinstvene južnosla-

Dubrovačkoga Gimnasija za godinu 1888-89, str. 3-7), a drugi pravac podržavao je osobito Milan Rešetar tvrdnjom da je postojao poseban književni jezik Dubrovčana unesen iz susjednih književnih krugova u Dalmaciji, a da je razgovorni jezik Dubrovčana bio štokavski. I jedna i druga tvrdnja ispolitizirane su kao »dokaz« o etničkoj pripadnosti Dubrovčana.

⁴³ *Vreme*, str. 40.

⁴⁴ *Vreme*, str. 40.

venske zajednice, a potom, nakon programatskog sužavanja pokreta, o aktivnostima u Dubrovniku oko stvaranja uže nacionalne zajednice, jer je upravo 19. stoljeće postalo vremenski poligon za novije borbe geopolitičke povijesti.

Najsnažnije argumente za pripajanje dubrovačke kulturne baštine novijoj srpskoj kulturi Pantić pronalazi u samoodređenju uglednih Dubrovčana 19. stoljeća⁴⁵, ne pronalazeći ni u kojem modusu samoodređenja građana te republike u vremenu snažnih nacionalnih gibanja (koja su u prvim etapama stvaranja nacionalizma svoju zamišljenu zajednicu rasprostirala na prostor svih slavenskih naroda istočnoga, sjevernog i zapadnog Balkana) tragove usmjerena »političkog« formiranja identiteta postupkom »odozgo«, a ne »odozdo«. Također, ne distingvira okolnosti i razlike samoodređenja starih pisaca ravnomjerno u epohama koje slika. Plejadu pisaca i književnih povjesničara kojima argumentira srpstvo dubrovačke kulture u 19. stoljeću znatno povećava bez kontekstualizacije nacionalnih pokreta istoga stoljeća: spominje se, primjerice, Matija Ban, Medo Pucić, Valtazar Bogišić, te poslije Ivo Vojnović, Milan Rešetar ili pak Petar Kolendić. Ni komponenta katoličkog srpstva nije objašnjena u kontekstu ideologije vremena nego kao prirodna danost nevezana uz ključne kategorije »otkad«, »tko«, »kako« i »gdje«, na kojima npr. inzistiraju respektabilni teoretičari nacionalnoga prostora (npr. Benedict Anderson, Ernest Gellner⁴⁶, Eric Hobsbawm⁴⁷).

Pantić ideologeme vlastitoga vremenskog okvira ne premješta samo u 19. stoljeće, u kojem je spomenuto ucjepljenje identiteta doista pobralo, na određeno vrijeme, najviše uspjeha na području nekadašnje Dubrovačke Republike, nego i u vrijeme koje nije iskazivalo potrebu za ideologiziranjem samoidentifikacije i među populacijama koji je vlastiti nacionalni identitet definirao okvirom politički samostalnih regije, odnosno lokalnim kulturnim identitetom vlastite republike. Osjećaj zamišljena zajedništva s ostatkom slavenskoga svijeta demonstrirao se individualno različito kao slovinstvo, hrvatstvo, te uporabom općih pojmova kao što su »naški« i teritorijalno bliske pojmove poput srpskog.

⁴⁵ »Ceo niz najvećih Dubrovčana u 19. veku, nosilaca dubrovačke kulture, bili su Srbi. Neću vam ih ja navoditi. Evo, u Hrvatskoj Tuđmanove epohe objavljena je jedna velika disertacija o Srbima katolicima gde su navedeni svi, i Matija Ban, Medo Pucić, Valtazar Bogišić, Milan Rešetar, Petar Kolendić, moj profesor...« *Vreme*, str. 40.

⁴⁶ Usp. npr. *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicholson, London 1964.

⁴⁷ Usp. npr. *Doba revolucije: Evropa 1789-1848*, prev. Sanja Lovrenčić, Zagreb 1987.

No, u Pantićevoj argumentaciji prostor koji zauzima demonstriranje dokaza o eksplicitno iskazanu srpskom identitetu Dubrovčana ranoga novog vijeka vrlo je tijesan s obzirom na mnoštvo dokaza koje Pantić izvodi iz tematike djela, likova iz dubrovačkog zaleđa u dubrovačkoj komediografiji, ili pak pseudopovijesnih sadržaja epike vezane uz povijesne i pseudopovijesne slike iz *Kraljevstva Slavena* Mavra Orbinija. Zanimljivo je da tako izabrane dokaze, vezane uz pisce kao što su M. Držić, Ivan Gundulić, ili pak uz povjesničara Luju Crijevića, transponira u političku stvarnost pripadajućeg im vremena propuštajući obrazložiti funkciju spomenutih likova iz hercegovačkog zaleđa u dubrovačkoj komediografiji, ili npr. ideologeme slavenstva potencirane u procesu snažne emisije katoličke obnove ili jednostavno zaobilazi funkcionalnost tematskih slojeva koji sadrže prošlost porobljene Srbije u čuvenom epu (riječ je naravno o *Osmanu*), u kojemu vidi temeljno uporište za Gundulićevo srpstvo.

Pantić je vrstan stručnjak, čiju filološku školu resi niz respektabilnih rezultata s područja starije hrvatske književnosti, ali na području definiranja identiteta kulture staroga Dubrovnika, i širega područja Dalmacije, on napušta vlastiti dobar pozitivizam i zanemaruje važnost i mnoštvo činjenica koje ne idu u prilog njegovu viđenju stvari. U velikoj se mjeri oslanja na interpretaciju osjećaja starih književnika. Upravo sintagma »osećali su« dominira u definicijama samoodređenja književnika. A emotivna pripadnost širem kolektivitetu nije relevantno nazočna u vrijeme »narodnog nacionalizma«⁴⁸ (termin B. Andersona), koliko u vrijeme programatskog stvaranja »političkog nacionalizma« (također Andersonov termin), potencirana posebice u vrijeme stvaranja prvih političkih nacionalnih okvira.

Upletanje emocija manifestira se u Pantićevu iskazu kao izražavanje osjećaja žaljenja zbog skretanja povijesnih procesa od pravca vizije željene geopolitičke budućnosti: »Mora se reći da se u to dejstvo protiv Srba katolika umešala potom i srpska pravoslavna crkva. Proglasila je načelo da nema Srbina bez pravoslavlja. A zatim je i Kominternu proglasila načelo da katolici ne mogu biti Srbi, iako je to davno pre toga priznao i sam rimski papa.«⁴⁹

⁴⁸ Dubrovački stari pisci snažnim emotivnim iskazima određuju vlastiti odnos prema slobodnoj Dubrovačkoj Republici, što nije obilježilo samo diskurzivnu razinu nego i svjetonazor i tematiku čitave jedne scenske vrste – pastorage, a dobrim dijelom i barokne melodrame.

⁴⁹ *Vreme*, str. 40.

Pantićev je rad obilježen postupkom selekcioniranja činjenica i redukcio-nističkim pristupom u pokušaju definiranja identiteta hrvatske tradicije u takvoj »zajedničkoj«, dubrovačkoj književnosti: »Bilo je naravno i onih koji su se osećali Hrvatima, naročito od kraja 19. veka, kada su Austrija i katolička crkva nametale hrvatstvo. I pre toga je, naravno, bilo nametanja hrvatstva.«⁵⁰

*

Općenito uzevši, način prikupljanja dokaza i metodologija interpretacije identiteta dubrovačkih pisaca demonstriraju više ideološku profiliranost interpretatora samog kao i populističku usmjerenost »interpretacije« prema širokom općinstvu i geopolitičkim stratezima, a ne prema znanstvenim krugovima. Odnosno, diskurs interpretacije identiteta jedne zajednice u prošlosti otkriva politizaciju nacije i način kreiranja nacionalizma u sadašnjosti. Književna povijest identitet promatra kao ideologem i stavlja ga povremeno u službu ekspanzionističke geopolitike. U pojmovniku kulturološkog proučavanja identiteta to se može sažeti: pučko poimanje nacionalnog identiteta starih pisaca ne odčitava se jednoznačno u oku službenih političkih nacionalizama njihovih proučavatelja, niti se preklapaju u vrijednostima.

Već i linearnim presjekom problematike nacionalnoga identiteta u suvremenoj povijesti književnosti vidimo da je, i ne zadirući u njezino iscrpno kronološko predstavljanje, opravdano konstruirati povijest kao kulturološki kolaž, a ne kao kontinuitet koji nužno vodi viđenju evolutivnih povijesnih razdoblja, odnosno natrag »izgubljenom raju« ili naprijed »osiguranoj budućnosti«.

Međutim, moram naglasiti da u ovom propitivanju interpretacije identiteta starih hrvatskih pisaca raznoglasje nije ravnopravno uključeno jer sam zanimljivijim predmetom analize držala totalizirajuće modele identiteta poradi potrebe prezentiranja istovjetne metodologije koja donosi paradoksalno oprečne (međusobno isključive) spoznajne rezultate. Odnosno, stvarni ili fiktivni sugovornik – čijim su se stajalištima dvije prezentirane škole o naučavanju identiteta starih hrvatskih pisaca služile – redovito je bila hrvatska književna povijest. A talijanski i srpski kroatisti nisu se međusobno sporili, što bi se, načelno gledano, moralo

⁵⁰ *Vreme*, str. 40.

očekivati od strana koje su »u sukobu interesa« onda kada vlastitim nacionalnim identitetima imenuju istu književnu tradiciju. No, evidentno je kako ispolitiziranost predmeta i ideološka metodologija implicitno podrazumijevaju mogućnost »diobe identiteta« ili stvaranja »dogovornog« identiteta. Takav pak rezultat znanstvenom metodologijom istraživanja nije moguće dobiti.

INTERPRETATIONS OF THE IDENTITY OF OLDER CROATIAN WRITERS

S u m m a r y

The article deals with the procedure of the subsequent inscription of a common identity and the controversies that attend the national determination of the literary heritage which in contemporary literary history is regularly labeled as older Croatian literature. An analysis of the methodology of the two modes of the interpretation of the national identity of Croatian older writers (amongst a part of Italian scholars of Croatian literature and amongst a group of Serbian literary historians) brings to the fore interesting similarities in the choice and demonstration of arguments and in the manner of reaching wholly opposite conclusions. The article does not make pretensions of giving a all-encompassing presentation of all voices and opinions concerning the place of older Croatian literature in literary history but rather restricts itself to an assessment of selected (representative) examples: on the one hand, the works of the Italian scholar of comparative literature A. Cronia and his followers and, on the other, the Belgrade philological school.

The first part of the article presents the points of departure of the interpretation promulgated by the Italian school which primarily uses the Italian language and its literature as a legitimation of identity after which it proceeds to different aspects of the literary work and connects them to the self-determination of the writer or the nation. The second part of the article shows how an attempt has been made to create a wholly different identity using the same or similar »material evidence« derived from a specific literary heritage. The analysis of the way the hypothesis was presented, the manner the evidence was explained and the way conclusions were reached reveal clear presuppositions about the manner in which geopolitical visions

were promulgated by way of the methodology of literary history both amongst the Italian scholars of Croatian literature and amongst Serbian literary historians. In addition, differences in the procedure of creating »imagined« and »fabricated« national communities are revealed although the article only haphazardly and partially compares the interpretations of identity within these controversial theories to those in Croatian literary history which, in large part, arose as defensive reactions to the political state of affairs as far back as the 19th century.